

representatives of the 80 generation has been compared with the typologically similar N. Vorobyov, V. Goloborodko, Lina Kostenko, I. Drach, I. Kalinetz and Yu. Tarnavsky's creative work.

Keywords: topos of the city, artistic models, binary opposition, capital, province, centre, periphery, lyrics, image.

УДК 821. 161.2–3 (Лепкий Б.)

Богданова М. М.,

кандидат філологічних наук,

Бердянський державний педагогічний університет

ХУДОЖНІЙ СВІТ ІСТОРИЧНОЇ ПОВІСТІ БОГДАНА ЛЕПКОГО “СОТНИКІВНА”

Українська історична проза Богдана Лепкого присвячена добі Київської Русі та Козаччини. Особливе місце у творчому доробку письменника посідає цикл історичних повістей про гетьмана України Івана Мазепу: трилогія “Мазепа” (“Мотря” – том I, II; “Не вбивай”; “Батурин”), “Полтава” (том I – “Над Десною”; том II – “Бої”; “Мазепа” (“З-під Полтави до Бендер”). Трагічні сторінки доби Руїни відображено в повісті “Сотниківна” (1927), “Крутіж” (1941).

Історичній романістиці Богдана Лепкого присвячені праці Н. Білик, Б. Волонюка, Р. Горака, В. Качмар, Т. Литвиненко, Б. Мельничука, В. Радживіна, Ф. Погребенника, М. Савицького та ін.

Найчастіше об'єктом досліджень ставала пенталогія Богдана Лепкого “Мазепа”, адже вона є першим у західноукраїнській історичній белетристиці багатотомним виданням, у якому автор намагався реабілітувати спалюженого істориками й літераторами гетьмана Івана Мазепу.

Ґрунтовного літературознавчого аналізу потребують також інші твори письменника, зокрема, історичні повісті “Сотниківна” (1927), що має підзаголовок: “Історична картина з часів Івана Виговського”, “Крутіж” (1941), яким присвячено значно менше рецензій, оглядів, колективних праць і монографій.

Метою статті є дослідження художнього світу історичної повісті “Сотниківна”, зокрема, аналізу зображених історичних подій і художнього перетину правдивих фактів із авторським домислом, специфіки сюжету твору та особливостей моделювання персонажів.

Ураховуючи історичні події, зображені Богданом Лепким в історичних повістях “Сотниківна”, “Крутіж”, їх варто розглядати як диптих, адже в історичній повісті “Сотниківна” автор інтерпретує перемогу українського війська під Конотопом (1569), а в повісті “Крутіж” – події, що сталися після перемоги: нове антиурядове повстання, втрата І. Виговським булави й обрання Юрія Хмельницького. Автор укотре й зовсім не випадково замислився над проблемами української державності, оскільки Конотопська перемога є дуже повчальною для усвідомлення феномену сили українського опору російському царизмові; у світовій історії нараховується не так уже й багато прикладів, коли “володар-переможець, справжній триумфатор безславно втрачає владу” [4].

Історичною основою твору Богдана Лепкого є Конотопська битва (1659), що тривалий час замовчувалася в радянській історіографії, адже вона не

відповідала міфу про прагнення українського народу до возз'єднання з Росією і нагадувала про найбільшу військову поразку російської армії.

Велике значення у визначенні жанру повісті має підзаголовок "Історична картина з часів Івана Виговського" як "рамковий компонент твору", що виконує не тільки прогнозувальну, інформаційну функції, вказуючи на час і події, а й дає установку на сприйняття тексту [3, 111]. У цьому разі він вказує й на жанрову своєрідність – перевагу вимислу над історизмом у творі. Богдан Лепкий через долю головної героїні твору – Олесі, дочки сотника, розгортає історичний конфлікт – Битву під Конотопом.

Ураховуючи класифікацію історичних творів на "художньо-історичні", "історико-художні" та історичні художньо-документальні, запропоновану С. Андрусів [1], повість Богдана Лепкого "Сотниківна" можна віднести до "історико-художнього" типу творів, оскільки на першому плані художнє зображення історичної доби, реальні постаті не є головними героями творів, їх автор уводить для загального фону розповіді, акцентуючи на зображенні історичної події та розкритті характерів вигаданих персонажів, зміні їхніх поглядів і переконань.

Не викликає сумніву те, що Богдан Лепкий з прихильністю ставився до політики Івана Виговського й у громадській роботі намагався подолати міф про меншовартість і другорядність українців. На думку О. Апанович, "Виговський умів репрезентувати з гідністю і державним розумом гетьманську владу, твердо і чітко визначально ставив і відстоював справу української державності у переговорах із Москвою, із Польщею, не дозволяючи їм легковажити Україною" [2]. Виговський у зовнішній політиці з сусідніми державами дотримувався рівноваги, саме це, на його думку, було здатне забезпечити Україні незалежність. Спочатку Виговський не думав розривати угоди, але численні порушення з боку Москви призвели до російсько-української війни. Ю. Мицик визначає такі причини розриву: смерть Богдана Хмельницького і погіршення внутрішньо- та зовнішньополітичної політики України; підтримка опозиції Москвою, що призвело до громадянської війни в Україні: Пушкаря, Якова Барабаша та ін.; нахабна поведінка воєвод і їхнє втручання в державницькі справи, адже їх утримували за кошти українського народу; підписання російським урядом Віленського перемир'я з Річчю Посполитою [7, 14–23]. У творі, приїхавши з походу, сотник Шелест так охарактеризував становище в Україні: "Довше терпіти не в силі. Московське військо по городах наших мишвою порозлазилося. Де кийком не кинь, на москаля влучиш. Господарюють, як у себе вдома. Народові всякі пакості творять. Старшин зневажають як холопів своїх" [9, 256]. Антигероєм, що уособлює зухвалість московського уряду, є боярин Кирило Іванович, який має у власності багато українських земель, сам належить до збіднілого боярського роду. Він намагається вкрати дочку сотника Шелеста Олесю. Шелест не приховує презирства до московських воєвод: "Морока нам з отими москалями... зразу лиш в урядові діла мішалися, а тепер тобі в хату лізуть, жінок баламутити беруться... а потухли б вони" [9, 255]. Приїхавши до сотника з листом від воєводи, Кирило Іванович намагався владнати і власні сердечні проблеми –

коханню до Олесі, дочки сотника Шелеста. Сотник довго читав лист і лице його, червоніючи, змінювалося. Наразі стало відомо всім, що козакам із старшиною наказує воєвода приїхати для робіт на баштані: “– Дальше свинюшниками загадаєте козаків поробити, а мене сотенним свинопасом”, – з гіркотою вигукує сотник [9, 259].

Історично правдиво автор зображує політичну ситуацію в Україні. Варто зазначити, що в повістях “Сотниківна”, “Крутіж” історична картина постає за допомогою діалогів та монологів героїв, і це є однією з рис стилю автора. Досліджуючи типи нарації в повістевій творчості Богдана Лепкого, В. Качмар наголошує на використанні автором цитатного дискурсу, застосуванні колективної фокалізації [6]. Якщо в повісті “Крутіж” читач дізнається про історичні події з повідомлення Журби та диспуту козаків у шинку, то в “Сотниківні” про історичну ситуацію повідомляє сотник Шелест. Він, приїхавши від гетьмана, розповідає, що Виговський “...при Гадяцьких пунктах стоїть”, дбає про незалежність України, але під протекцією Польщі. Виговський жде Махмет-Гірея, щоб Конотоп відбити: “Гуляницький з полками Ніженським і Чернігівським, мов у коробці замкнувся” [9, 256]. З листом від царя приїхав Трубецький з пропозицією здатися. Шелест зазначає: “У відповідь казав (Виговський) з гармат палити... Ми сіли на смерть! – гукали козаки, – города не здамо!” [9, 256]. В історіографії відомо, що 18 вересня 1658 року було підписано Гадяцький трактат з Річчю Посполитою. За ним до корони польської та великого князівства Литовського приєднувалася Україна під назвою Великого князівства Руського. Українська армія веде боротьбу проти російських загарбників. Іван Нечай силами Білорусі, частково Сіверщини, розгромив російське військо під Мглином та на Стародубщині; Глухівський сотник Пилип Уманець – під Новгород-Сіверським. Іван Гуляницький вів бої в Лівобережній Україні. Виговський взяв в облогу Камінське. Для вирішення долі війни в Україні було спрямовано військо з князем О. Трубецьким. Українські заслони відійшли у м. Срібне та до Конотопа під командуванням І. Гуляницького. На допомогу російській армії вирушив з військом С. Пожарський, Трубецької, Безпалій, частина війська Г. Ромадановського, С. Львова, Ф. Куракіна. Два місяці чинили облогу Конотопа. Стійкість української армії дала можливість І. Виговському зібрати військо, яке разом з сербами, молдаванами, німцями вирушило на підмогу. До них приєднався і сам хан з сорокатисячним військом [7, 18]. Через долі персонажів автор змальовує подальші історичні події, де вже участь у битві беруть власне герої твору, зокрема, і сама Олеся. В. Корноцевич зазначає, що головною причиною розгрому царських військ під Конотопом була блискуча реалізація гетьманом І. Виговським стратегії концентрованого удару в поєднанні з вдалим використанням прихованого резерву та обхідного маневру [5]. І. Виговський продовжив традиції ведення бою Богдана Хмельницького й отримав перемогу.

Основу сюжету твору складає зображення життя дочки сотника Олесі, за словами автора, “української Психеї” [9, 237]. Олеся виховувалася батьком і тіткою Магдаленою. Рано втративши дружину, сотник Шелест “хоч хмурий, але

м'якосердий" [9, 249], любив єдину доньку. Рідна тітка Олесі – Магдалена, уже немолода сорокарічна жінка, побачила в місті боярина Кирила Івановича. У творі Магдалена спочатку виступає сентиментальною натурою, яка, передусім, намагається влаштувати особисте життя. Автор змальовує її портретні риси: вона мала чорні коси, темні очі, "з перчиком на рум'яній щічці" [9, 243]. Якщо Олеся навіть не думає про життя в Московії, то Магдалену тішить думка про життя боярське: "Мріяла бояриною стати. Всіх бояринь затьмити, бо вони як рабині живуть і людей в очі не видають, а вона полковників ще в батьковій хаті гостила і навіть раз на обіді у гетьмана в Суботіві" [9, 297]. Кирило Іванович закохується в молоду дівчину Олесю, а з Магдаленою просто фліртує, гаючи час. У зображенні боярина Кирила Івановича, довіреного князя Трубецького, ставленика київського воєводи, автор приділяє увагу портретним характеристикам, що викликають відразу і свідчать про дріб'язковість і малодушність персонажа: "...мав криві зуби"; "брудні вуса"; стояв "роззявивши рота" [9, 243]. Для Олесі він "смішний ведмідь, що видавав з себе лева" [9, 245]. Кирило Іванович хоче залишитися в Україні, оскільки "земля вельми плодівита, і жіноцтво вподобалося" [9, 245].

Подальшу основу сюжетних розгортань у творі виконують конфлікти. У повісті наявні особистісні конфлікти, пов'язані з любовними трикутниками: Олеся – Кирило Іванович – Петро; тітка Магдалена – Кирило Іванович – Олеся. Приїхавши до сотника Шелеста з листом від воєводи, Кирило Іванович порушує розмову про одруження з Олесєю. Натомість Олеся, хоч і рішуча, з порубками зухвала, кохає козака Петра, приховуючи свої почуття. Автор не дає детального портрету Олесі. Її характер розкривається через вчинки та діалоги й монологи персонажів про неї. Наприклад, вона, не приховуючи свого презирства до москалів, відповідає Кирилу Івановичу: "Я москалів не люблю". "Не люблю і тому край!" – ще й притупнула жовтим чобітком [9, 243]. Кирило Івановича вона вразила сміливістю; поведінка її відрізнялася від вдачі дружини-росіянки, яка "убоїться мужа свого", бо вона його рабиня, щаслива, коли сповнити може всі його бажання. Олеся поводитися з чоловіком, як з рівнею, "і признати треба, що як заговорить, то не від речі, про все знає і всюди свій цікавий носик устібне" [9, 243]. Автор зображує ментальність українського суспільства в ставленні до жінки, яка була рівною серед інших, мала можливість вирішувати свою долю та впливати на рішення чоловіків. Тут образ Олесі можна порівняти з образом героїні "Боярині" Лесі Українки. Отримавши відмову від сотника, "осміяний і жалюгідний", Кирило Іванович повертався додому [9, 260]. Він очікував від Олесі та її рідні радості та великої поваги й вдячності за можливість родичання з боярським родом. Відбувається конфлікт інтересів. Як зазначає М. Ласло-Куцюк: "Якщо людські темпераменти або інтереси протилежні, то в процесі їх спілкування виникають конфлікти" [8]. Так, Кирило Іванович доручає своїм слугам "пирвати" Олесю. Мотив викрадення дівчини є провідним у творі та повторюється два рази. Уперше не вдалося Кирилу Івановичу викрасти Олесю, її рятує Петро. Наступного разу він діє через слугу сотника Авдія, загрожуючи йому спаленням і знищенням цілого сотникового двору. Магдалена, таємно кохаючи Кирила

Івановича, принесла себе в жертву. Образ Магдалени не позбавлений рис романтизму. Її романтична натура розкривається в монологіях героїні, зокрема, про викрадення її як нареченої Кирилом Івановичем. Вона глибоко розчарована тим, що боярин закохався в Олесю, молоду й недосвідчену жінку. Мрії відсилали її в далекий степ з безмежною далечинню, де вона на коні скаче до свого молодого: "Бо невже це не розкіш, коли тебе пірвуть, несуть, женуть з тобою, мов зі скарбом дорогіцинним? Світ тобі тьмариться, душа тікає в п'яти, серце хоче вискочити з тобою... Світ тобі тьмариться, душа тікає в п'яти, серце хоче вискочити з груди – ах!" [9, 284]. Кінь, наречена, як і процес викрадення, – традиційні образи та мотиви романтичного твору. До підміни сотниківни вдається Авдій, оскільки Кирило Іванович не акцентує в розмові зі слугою на Олесі. Видавши себе за Олесю, уночі прийшла Магдалена на зазначене місце. І через деякий час вона вже була у дворі Кирила Івановича. Богдан Лепкий застосовує мотив підміни молоді, що характерний романтичним творам. Злякавшись спочатку, Кирило Іванович думав полишити Магдалену, але згодом вирішив скористатися нагодою. Магдалена справді закохана в боярина, вона бажала бути біля нього, її "очі заходили любовною імлюю" [9, 307]. Не довго продовжувалася любовна ідилія, оскільки сотник Шелест підійшов зі своїм козацьким військом. Почувши прихід козаків, Кирило Іванович кидає свою кохану, якій щойно пропонував іти з ним, і тікає. Вона побачила вчинки Кирила Івановича "дрібні, і любов заступає зневага до "сутулуватого" боярина, що тікав на дряхлій "хабеті"" [9, 301]. Він стає для неї "кумедно-поганим" [9, 307]. Згідно з провідною думкою автора – обстоювання національних інтересів – розгортається подальший сюжет твору. Відповідно до цього змінюється характер Магдалени. Побачивши пораненого боярина, який пропонував їй спільну втечу й життя, вона не погоджується і промовляє: "... тепер війна. Не пора на женихання. Вороги ми для себе. Ви москаль. А я – українка. Москалі Україну поневолити хочуть. Забути про те не смію" [9, 319]. Магдалена перетворюється на справжню козачку, гідну батьківського козацького роду: "Не знаю, як довго триватиме війна, але хоч би й помирилися наші з москалями, так я України не кину і в Московщині навіть бояринню не стану. Краще на Україні козачка, ніж у Московщині бурлачка" [9, 319]. Отже, генетично Магдалена не може бути перевертнем.

Варто зазначити, що в кульмінації твору – битві під Конотопом – відбувається поєднання сюжетних ліній, що пов'язані з життям героїв і конфліктів – особистісних та історичного; історична лінія виходить на перший план твору і поєднується з особистісними. Магдалена за наказом сотника йде з козаками в похід, спокутуючи гріхи. Олесю, вигадавши легенду для діда про те, що Магдалена пішла в монастир, вирушає зі слугою Авдієм за нею. Монастир був розташований на шляху до Конотопа. У кульмінації твору долі всіх героїв поєднуються в кривавому побоїщі, під час якого Олесю була тяжко поранена, але залишилася живою. Історизм твору полягає в змалюванні Конотопської битви, під час якої автор описує московські полки Пожарського, Трубецького та ін. Розв'язкою твору є перемога під Конотопом, одужання Олесі в монастирі, де вже були Петро, батько і

Магдалена. Зі слів батька ми дізнаємося про смерть Кирила Івановича, що підняв шаблю на самого Івана Виговського. Шелест Тимофій Осипович благословив Олесю та Петра.

Отже, аналіз художнього світу твору дає можливість стверджувати, що повість Богдана Лепкого “Сотниківна” належить до історико-художнього типу творів. Богдан Лепкий через долю персонажів відтворює події часів гетьманування І. Виговського. Історизм твору полягає в інтерпретації Конотопської битви 1659 р. Основу сюжету твору складає зображення життя дочки сотника Шелеста Олесі, чий погляд і переконання спрямовані на відбудову незалежності українських земель, на припинення посягань Московії. Майстерно автор виписує образ Магдалени – тітки Олесі. Її характер еволюціонує, вона проходить шлях від легковажної панночки, що дбає про особисте щастя, до справжньої козачки, гідної батьківського роду. У кульмінації твору – битві під Конотопом – відбувається поєднання сюжетних ліній.

Література

1. Андрусів С. Мости між часами (Про типологію історичної прози) / С. Андрусів // УМЛШ. – 1987. – № 8. – С. 14–20.
2. Апанович О. Наступник Богдана Хмельницького – Іван Виговський [Електронний ресурс] / О. Апанович // Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. – К. : Либідь, 1993. – 288 с. – Режим доступу : <http://exlibris.org.ua/apanowicz/wyhowski.html>.
3. Введение в литературоведение : [учебное пособие] / Л. В. Чернец, В. Е. Хализев, А. Я. Эсалнек и др. ; [под ред. Л. В. Чернец]. – М. : Высш. шк., 2004. – 680 с.
4. Горобець В. Українська правда. Історична правда. Битва під Конотопом на тлі українсько-російської війни [Електронний ресурс] / В. Горобець. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/07/8/45107/>.
5. Карнацевич В. Битва під Конотопом. 1659. Конотопська битва [Електронний ресурс] / В. Карнацевич. – Режим доступу : http://www.e-reading.ws/chapter.php/1016840/7/Karnacevich_-Bitva_pid_Konotopom._1659.html.
6. Качмар В. Повістева творчість Богдана Лепкого. Типи нарації : автореф. дис. ... к. філол. н. : 10.01.01 “Українська література” [Електронний ресурс] / В. Качмар. – К, 2006. – 21 с. – Режим доступу : <http://www.libs.com.ua/a-filologiya/30411-1-povisteva-tvorchist-bogdana-lepkogo-tipi-naracii.php>.
7. Конотопська битва 1659 року : [збірник наукових праць] [Електронний ресурс]. – 1996. – 178 с. – Режим доступу : <http://history.sumynews.com/xvii/1648-1676-ukrajinska-natsionalna-revolyutsiya/item/550-konotopska-bytva-1659-roku-zbirka-naukovykh-prats.html>.
8. Ласло-Куцюк М. Засади поетики / М. Ласло-Куцюк. – Бухарест : Критеріон, 1983. – 398 с.
9. Лепкий Б. “Мотря” : [історична повість] ; “Сотниківна” : [історична картина з часів Івана Виговського] : [літературно-художнє видання] / Б. Лепкий // Вибрані твори : [у 2-х т.]. – Тернопіль : Збруч, 2006. – Т. 1. – С. 237–342.

Анотація

Особливе місце у творчому доробку Богдана Лепкого посідає цикл історичних повістей про гетьмана України Івана Мазепу. У статті проаналізовано специфіку зображення історичних подій у повісті “Сотниківна” і художнього перетину правдивих фактів із авторським домислом, а також досліджено сюжет твору та особливості моделювання персонажів, що є вигаданими героями. Події твору “Сотниківна” розгортаються за часів гетьманування Івана Виговського, але реальні історичні особи не вплетені в художню канву твору, що дає можливість віднести повість “Сотниківна” до історико-художнього типу творів.

Ключові слова: історична проза, історична повість, образ, вимисел, домисел, художньо-історичні, історико-художні, історичні художньо-документальні твори.

Аннотация

Среди украинской исторической прозы Богдана Лепкого чаще всего предметом исследования становился цикл произведений, которые посвящены деятельности украинского гетьмана Ивана Мазепы. В данной статье проанализировано специфику изображения исторической правды и авторского вымысла, исследован сюжет произведения, особенности моделирования женских и мужских образов. Характерно, что, несмотря на наличие реальных исторических фактов, главной героиней является вымышленный персонаж, что дает право относить произведение к историко-художественному типу.

Ключевые слова: историческая проза, историческая повесть, образ, вымысел, домисел, художественно-исторические, историко-художественные, исторические художественно-документальные произведения.

Summary

Among Ukrainian historical prose of Bogdan Lepsky the most popular is the cycle of works which are devoted to Ukrainian hetman Ivan Mazepa's activity. In the giving article there have been analyzed the specific of depicting the historical truth and author's fiction and also there have been researched the plot of the work and features of modeling of female and male images. In spite of real historical facts the main hero is a fictional character this allows us to classify the work as historical and art.

Keywords: historical prose, historical story, image, fiction, speculation, art and historical, historical and art, historical art and documentary works.

УДК 821.161.2–6.09+929 Куліш

Бондар Ю. В.,
аспірантка,
Луганський національний університет
імені Т. Г. Шевченка

ЛИСТУВАННЯ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША: ТЕМАТИЧНІ АСПЕКТИ ТА ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ

Аналізуючи студії, що були присвячені огляду життя і діяльності П. Куліша відомий літературознавець Сергій Єфремов стверджував: "Кулішеві пощастило, як нікому, може, з наших визначних діячів давнішого часу, насамперед із знаменитої трійці 40–60-х років" [7]. З цим твердженням важко не погодитися, адже лише за перші п'ять років після смерті письменника з'явилася ціла низка ґрунтовних праць, що висвітлювали його життя і діяльність. Насамперед, слід відзначити праці таких діячів: Бориса Грінченка 1899 року, Осипа Маковея 1900 року, Володимира Шенрока 1901 року. Усі названі роботи були написані здебільшого на основі епістолярію письменника. Тобто його використали, як слушно зауважив Ю. Шевельов, "як матеріал для побудови біографії даного письменника на рівні з документами, щоденниками, спогадами, але без уваги до специфіки епістолярних писань" [18]. Частково це пов'язано з тим, що теорія епістолярного жанру була зовсім не розробленою. Зараз же в цій царині помічаємо відчутні зрушення. Серед праць останнього десятиліття, присвячених вивченню письменницького епістолярію, варто виокремити дослідження